

Saməddin Balasov
“KİTABİ-DƏDƏ QORQUD” EPOSUNDA MÜSBƏT OBRAZLARIN
ŞAGİRLƏRƏ AŞILANMASI⁵⁵

Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin araşdırılması və orta məktəb şagirdlərinə tədrisi ədəbiyyat fənninin mühüm məsələlərdən biridir. Belə ki, körpəlikdən analarımızın layla və oxşamaları, daha sonra baba və nənələrimizin nağılları biz də müəyyən xoş təəssürat yaradır. Daha sonra geniş motivlərə, dastanlara keçdiyimiz zaman onlar bizə bələdçi olurlar. Folklorşünas İlkin Elsevər qeyd edir ki, “Uşaq gözünü açarkən ana laylasının sədalrı altında böyüyür. Daha sonra nənələrin, babaların söylədiyi nağıllar, bayatılar əsasında yeni həyata doğru addımlayır” [1]. Əgər aşağı yaş dövründə bu əyləncə xarakteri daşıyırdısa da, artıq yuxarı yaş dövründə şagirdin bir fərd kimi formalaşmasında öz xidmətindən çəkinmir. Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri öz həyatı dairəsinə və müraciət obyektinə görə müəyyən qruplara bölünür. Bizim tədqiq edəcəyimiz qəhrəmanlıq dastanları yarımlı qrupu, dastanlar qrupuna daxildir. Dastanların tədrisi xeyli diqqət və qayğı tələb edən məsələdir. Bu tədris gündəlik müaliədən fərqlənəlidir. Gündəlik müaliə, müaliəçinin qavrama səviyyəsinə və fərdi yanaşmasına əsaslandığı halda, məktəb tədrisində bu iş müəyyən plan-prospekt üzərində qurulmalıdır. Ardıcıl və sistemli şəkildə həyata keçirilməlidir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda qəhrəmanların orta məktəb şagirdlərinə aşılması çox vacib, eyni zamanda böyük əhəmiyyətə malik olan məsələdir. Qəhrəmanlıq məsələlərinin orta məktəbdə təhlili, gələcəkdə seçicilik hüququna malik olacaq şagirdlərin xalqın tarixini öyrənərək, milli-mənəvi dəyərlərimizə sahib çıxmasına xidmət etməklə yanaşı, həm də xalqın formalaşma mərhələlərini dövrlər üzrə özündə xarakterizə edir. Aşağı siniflərdə, əsasən, öyüd, nəsihət və tərbiyəvi məsələləri aşılyırsa da şagirdin yaş və qavrama səviyyəsi yüksəldikcə daha spesifik məsələlərdən olan qəhrəmanlıq, vətənpərvərlik, düzlük, mərdlik və. s kimi xarakteristik xüsusiyyətləri şagirdlərə öyrətməyə çalışır.

Milli-mənəvi, etnopsixoloji, özünüdərk və. s kimi amillər hamısı bu dastan vasitəsilə şagirdlərə aşılanır. “Kitabi-Dədə Qorqud” eposu keçmişimiz, bu günümüz və sabahımız üçün son dərəcə vacib olan məsələləri, hikmətli sözləri, bu və ya digər materialları özündə ehtiva edən eposumuzdur. “Kitabi-Dədə Qorqud” vasitəsilə biz orta məktəbdə şagirdlərə keçmişdə baş verən Oğuz elimizin igidlərinin vətən yolunda, millət uğrunda çəkmiş olduqları əzabları, iz-tirabları və həmçinin şanlı qələbələrlə zəngin olan döyüşlərini təqdim edə bilirik.

Eposun on iki boyunun hamısı hikmətamiz ifadələri və qəhrəmanlıq mətnləri ilə tam şəkildə əhatə olunmuşdur. Biz tədqiqat ərazimizi kiçildib, bir boy üzərində fikirlərimizi geniş və əhatəli şəkildə şərh etməyə çalışacağıq. Haqqında bəhs edəcəyimiz boy “Qazan xan oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu boy”dur.

“Qazan xan oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu boy”, səkkizinci sinif üzrə tədris olunan bu boy şagirdlərin yaş və anlama səviyyəsinə uyğun olaraq özündə daha çox igidlik, mərdlik kimi motivləri inikas etdirir. Biz bu motivləri şagirdlərə aşılamaq üçün şərti olaraq bir neçə mərhələ keçməliyik. Müasir Azərbaycan gəncliyi məsələnin cəzbediciliyini ümumi mahiyyətdə yox, hissələrə ayrılmış parçalarda axtarır. Belə ki, biz boyu bütöv şəkildə şagirdlərə tədris etməyə çalışsaq xəta etmiş olarıq. Onun üçün qısa, parçalar şəkildə izaha üstünlük verməliyik və bu parçaların hər biri digəri üçün mərtəbə rolunu oynamalıdır. Qazan xan, sağ-soluna baxıb qardaşı və dayısını görüb sevinir, lakin qarşıdakı oğlunu görəndə kədərlənir. Biz, əgər bu parça ilə şagirdlərə igidliyin nə qədər əhəmiyyətli olduğunu izah edə bilsək, onda şagirdlərə Qazan xanın tək başına düşmənlə çarpışmağa getdiyi hissədə bunun tək cə atalıq yox, həm də igidlik borcu olduğunu deməyimizə ehtiyac qalmayacaq. Yoldaşlıqda möhkəm olmaq, dostunu-yoldaşını yarı yolda qoymamaq kimi hər dövr üçün aktual olan məsələlərdən biri dastanda xeyli intensiv işlənmişdir.

Qazan xan, oğlunun qaçdığı daşlıqlaşdıyı təqdirdə onu öldürəcəyini deyir. Öz oğlundan dəyərlərinə görə əl çəkməyi gözə alır. Bu və bunun kimi aktlar şagirdlərimizə igidliyin, mərdliyin, düzgün insan olmağın bir növü kimi aşılanmalıdır.

Müəllim öz şagirdlərini bu və bunun kimi motivlərlə gələcək üçün faydalı bir fərd kimi yetişdirməlidir. Müəllim dərsi sistemli, ardıcıl və maraqlı tədris etmək üçün güclü biliyə və yaradıcı qabiliyyətə malik olmalıdır. Bu məqamda F. Yusifovun fikrini xatırlamaq lap yerinə düşərdi. “Bizim görəcəyimiz hər bir iş həyatı bacarıqlara yiyələnən, rəqabətə davamlı, öz mövqeyini ifadə etməyi və qorumağı, kollektivdə ünsiyyət qurmağı və işləməyi bacaran, fərqli fikirlərə hörmətlə yanaşan, hər bir addımında ailəsini, dostunu, yoldaşlarını, vətəninə, ana mənəfeyini, dövlətçiliyini qorumağa hazır olan, rastlaşdığı problemlərdən qorxmayan, onu məharətlə həll edən, həyatı mövqə qazanmağı bacaran bir insan yetişdirməkdən ibarətdir” [1, 230].

“Qazan xan oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu boy”da biz Uruzun timsalında bir Oğuz gəncinin valideynə olan məhəbbətini görürük. Əsir düşən Uruz, atasının onu xilas etməyə gəldiyini eşidəndə düşməndən icazə alıb atasını geri qayıtmağa, razı salmağa çalışır. Çünki düşman güclü idi və Qazan xana xətər yetirə bilərdilər. İgidin qəlbində olan ata sevgisi bunun olmağına mane olmağa çalışır.

Xanım baba, qorxuram səgirdərkən
 Qonur atın sürücdürəsən.
 Savaşdügin vaqtın kəndini tutdurasan
 Gafillüce gözəl başın kəsdürəsən.
 Ağ bürçəklü anam “oğul” derkən,
 “Başım baxtı Qazan” deyü ağladasan.
 Qayıduban, baba, geri döngil! [2, 88-89]

⁵⁵ Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin magistrantı. sameddinbalasov@gmail.com

Uruz atasının həyatını öz həyatından üstün tutur, ölsə belə atasını əsir görmək istəmir. Üsyankar ruhda böyüyən müasir gəncliyimizdə ailəyə məhəbbət, ataya hörmət kimi mental dəyərlərin günü-gündən geriyə doğru getdiyini müşahidə edirik. Bu motivlər əsasında müəllim yetkinlik çağında olan şagirdə yol göstərən, işıq saçan olmalı, ona doğru yolu göstərməlidir. Valideynə kin və nifrətlə yüklənən uşaqların həyatlarına da, cəmiyyətə də zərərverici ola biləcəyini bilir. Müəllimin peşəkar yanaşması, sevdiyi metodlar və metodik ustalığı sayəsində bu tip nümayəndələrin tədrisi şagirdləri gələcək həyata hazırlamalı, onlarda qəhrəmanlıq, igidlik ruhu ilə yanaşı, valideynə məhəbbət hissini də aşılanmalıdır.

Boyda ata oğul münasibətlərinə nəzər saldıığımızda atanın, yəni Qazan xanın timsalında biz formalaşma mərhələsində olan şagirdlərin həyatına yön verəcək davranışların şahidi oluruq. Qazan xan hər şeydən əvvəl xandır. O, xanlığın və igidliyin boynuna yüklədiyi məsuliyyəti, atalıq məsuliyyətindən üstün tutmalıdır ki, belə də edir. Döyüşdən sonra Urusun qorxub, qaçdığını düşünür və onu əgər belədirsə öldürəcəyi fikrini dilə gətirir. Bu iki-üç cümlədən ibarət hissə şagirdlərimizin bir fərd kimi yetişməsində və vətəndaşlıq vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsində danılmaz arqumentdir. Atanın, igidə yaraşmayan hərəkət etdiyini düşündüyü oğlunu öldürmək fikri beynində əyri və düzü seçməyə çalışan şagirdə dayaq olur. Müəllimin əhatəli təsvirləri nəticəsində necə bir insan olacağını yönünü seçir. Özünü Uruz kimi övlad, Qazan kimi ata olmağa hazırlayır.

Nəticə: Ətrafında danışdığımız məsələ haqqında belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, dastan janrının orta məktəbdə tədrisi vacib məsələlərdəndir. Bu janr ədəbiyyatın ayrılmaz bir qolu olmaqla yanaşı, həm də real həyatın özüdür. Bu səbəbdəndir ki, tədrisinə xüsusi diqqət göstərilir. Danışdığımız konkret boyun tədrisi fəal təlimin səkkizinci sinif ədəbiyyat dərslərində nəzərdə tutulan materialın ayrılmaz hissəsidir. Boyun tədrisi və təhlili şagirdləri yetişdirməklə yanaşı, onları tərbiyə edib, qəhrəman ruhunda həyata hazırlayır. Şagird dərslər zamanı oxumaq, təhlil, tənqid və tətbiq bacarıqlarını formalaşdırır. Şagirdin şifahi nitq qabiliyyətini, nağıletmə bacarığını inkişaf etdirir.

Ədəbiyyat

1. Elsevər, I. <https://ksp.az/az/firudin-bey-kcerinin-balalara-hediyye-kitabi-folklor-poetikasi-kontekstinde>

2. Kitabi-Dədə Qorqud. Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı: Öndər, 2004, 376 s.

3. Yusifov, F. Ədəbiyyatın tədrisi metodikası. Bakı, 2017

Açar sözlər: "Kitabi-Dədə Qorqud" eposu, qəhrəmanlıq, təlim-tərbiyə, orta məktəb

Key words: "Kitabi-Dada Gorgud" epic, heroism, education, high school

Ключевые слова: Эпосе "Книга Деде Коркута", героизм, образование, средняя школа

Xülasə

Orta məktəb şagirdlərinə təlim-tərbiyə, qəhrəmanlıq kimi məsələlərin araşdırılmasında dastan janrı əhəmiyyətli rol oynayır. Bu danılmaz faktordur. Keçmişdən bu günümüzdə qədər olan dövrü əhatəli şəkildə təsvir edən janr, ənənəvi təlimdə olduğu kimi, fəal-interaktiv təlimdə də öz yerini qoruyub saxlamağı bacarmışdır. Yeni metodlar janrın çatdırmaq istədiyi məsələlərin aşılanmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Bu aspektdə bir çox alimlərimiz məsələyə münasibət bildirmişdir. Şagird-fərd intervalı aralığında kitab, məqalə və digər yazıları ilə töhvə vermişlərdir. Yeni təlim texnologiyaları işığında məsələyə biraz daha da əhatəli baxılmışdır. Haqqında danışdığımız mövzu məktəb proqramının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Məqalədə bizi maraqlandıran məsələlərə aydınlıq gətirməyə çalışılır. Beləliklə, orta məktəbdə tədris daim diqqət mərkəzindədir. Məqsədimiz dastanın (seçdiyimiz konkret boyun) təhsilin inkişafındakı rolundan danışmaqdır. Orta məktəbdə qəhrəmanlığa, tərbiyəyə münasibət formalaşdırmaqdır. Yaşa uyğun anlayışların öyrədilməsindən danışmaqdır. Müəllim bütün bu məsələlərlə bağlı ətraflı məlumat verməklə şagirdlərin formalaşmasında rol oynamışdır. Onların tarixini mənimsəməklə gündəlik həyatda baş verən müsbət hadisələri təbliğ etməyə çalışmalıdır.

Summary

The genre of the saga plays an important role in the study of issues such as education and heroism for high school students. This is an undeniable factor. The genre, which comprehensively describes the period from the past to the present, has managed to maintain its place in active-interactive learning, as well as in traditional learning. New methods play an important role in inculcating the issues that the genre wants to convey. In this regard, many of our scholars have commented on the issue and contributed with books, articles and other writings in the student-individual range. In the light of new learning technologies, the issue has been considered a little more comprehensively, and the topic we are talking about has become an integral part of the school curriculum. The article tries to clarify the issues of interest to us. Thus, teaching in high school is always in the center of attention. Our goal is to talk about the role of the saga (the specific neck we have chosen) in the development of education. It is to form an approach to heroism and education in high school. It is to talk about age-appropriate teaching of concepts. The teacher played a role in the formation of students by providing detailed information on all these issues. He should try to promote the positive events of everyday life by mastering their history.

Резюме

Жанр эпоса играет важную роль в воспитательно-образовательном процессе и в изучении таких вопросов, как образование, героизм у учащихся. Это неоспоримый фактор. Жанр, всесторонне описывающий период от прошлого до настоящего, сумел сохранить свое место в активном интерактивном обучении, а также в традиционном обучении. Новые методы играют важную роль в воспитании проблем, которые жанр хочет передать. В этом аспекте многие из наших ученых высказали свою точку зрения к данной теме и внесли свой вклад в книги, статьи и другие материалы для каждого учащегося. В свете новых технологий обучения,

вопрос был рассмотрен несколько более комплексно и тема, о которой мы говорим, стала неотъемлемой частью школьной программы. В статье делается попытка прояснить интересующие нас вопросы. Таким образом, преподавание в старшей школе всегда в центре внимания. Наша цель – рассказать о роли саги (конкретной саги, которую мы выбрали) в развитии образования. Это формирование отношения к героизму и воспитанию в средней школе. Речь идет об обучении концепциям, соответствующим возрасту. Учитель сыграл роль в формировании учеников, предоставив подробную информацию по всем этим вопросам, и должен попытаться продвигать положительные события повседневной жизни, усваивая их историю,

Rəyçi: dos. V.Əliyev